

En resa i tiden

Epilog till den nya utgåvan av Mauno Koivistos memoarer ”Historiens rorsmän”

av René Nyberg

FÖRFATTARE:
Mauno Koivisto
FÖRLAG:
Tammi

Juri Andropov: ”Vi har haft våra brottningsmatcher och lärt känna varandra.”

*Mauno Koivisto i Vita husets rosenrädgård
1983: ”Finlands utrikespolitik grundar sig
i främsta rummet på goda relationer och
förtroende i förhållande till våra grannstater.”*

MAUNO KOIVISTOS UTRIKESPOLITISKA memoarer erbjuder en resa i tiden och observationer som redan har trettio år på nacken, men fortfarande är överraskande aktuella. Boken är sällsynt läsvärd, och Koivistos lakoniska och oförskönade bild av tidsandan kan samtidigt tjäna som en påminnelse om måttet av en utrikespolitisk ledares ensamhet och ansvar.

Koivisto, som inte ville ställa upp för en tredje presidentperiod, berättar att han ville få sina böcker färdiga så fort som möjligt, eftersom ”många gamla kommentarer och beslut kräver tilläggskommentarer, och detta hellre förr än senare”. Mauno Koivisto var en skrivande president, vilket hans omfattande bokutgivning visar. Genom kriget i Ukraina har hans historiska reflektioner om Ryssland, i den till flera språk översatta

boken *Den ryska idén*, nått en vidare läsekrets. Vi får hoppas att Sauli Niinistö, som också är en skrivande president, utnyttjar sina dagböcker och fattar pennan när hans presidentperiod är över.

I memoarerna framstår president Koivisto som en person som var bättre förberedd för sin uppgift än sina efterträdare. Också språkkunskaperna var bredare än hos hans företrädare eller efterträdare. Han talade, som också Ryti, Mannerheim eller Paasikivi, flera språk. Hans svenska var ledig, engelskan god och han klarade sig på tyska, men han hade också genom mångåriga, ihärdiga studier i ryska uppnått en överraskande hög nivå. Jag kunde själv konstatera detta år 2002 i Moskva då Koivisto under en timmes tid intervjuades av radiostationen *Majak*. Han hade ett omfattande ordförråd och språket

var grammatikaliskt korrekt. En beundransvärd prestation med tanke på att han aldrig hade tillbringat några längre perioder i landet.

Hans goda kunskaper i ryska var också till nytta, i synnerhet vid kontakterna med Mihail Gorbatsjov. Ibland fick medhjälparna lämna rummet och diskussionerna fortsatte utan tolk. Genom sina kunskaper i ryska kunde Koivisto också bättre uppfatta nyansskillnader vid diskussioner med ledare från de tidigare sovjetrepublikerna eller före detta östeuropeiska medlemsstater i Warszawa-pakten. Vid mötena med de baltiska ländernas presidenter var ryska det enda gemensamma språket, men det ville de baltiska presidenterna inte tala.

Koivistos memoarer baserar sig på hans omfattande arkiv, vilket också upptar resultaten av de bandupptagningar han hade för vana att göra under sina diskussioner med andra. Statsminister Esko Aho berättar att Koivisto ofta bad honom komma upp till sig för att så att säga lära upp den unge regeringschefen. Med sina monologer under sessionerna fick han samtidigt tillfälle att samla sina egna tankar. Bandupptagningarna innehåller också därför unik förstahandsinformation.

Koivisto var medveten om sin ställning och gjorde från början klart att han inte tänkte ”vanhedra arvet efter Paasikivi och Kekkonen och att han inte heller skulle tillåta att någon annan gjorde det”. I det sammanhanget framkom också hur han själv skulle utöva sitt ämbete. Inget linjebyte: ”Allt som dög för mina företrädare duger också för mig.” Men han meddelade i varje fall understatssekreterare Keijo Korhonen att det skulle bli förändringar i en del procedurfrågor. Tjänstemännen vid utrikesministeriet skulle nu i första hand vara i kontakt med utrikesministern och regeringen och inte med presidenten. Dessutom godkände han att Skyddspolisen chef fortsatte enligt den

praxis som gällde under Kekkonens tid och behöll den direkta kontakten med presidenten. Inte förrän efter Sovjetunionens sönderfall i slutet av hans andra mandatperiod, gav han skyddspolischefen Seppo Tiitinen order om att i första hand rapportera till inrikesministern. Och i hans memoarer ingår ett för honom ovanligt tecken på uppskattning:

Jag var nöjd med hur Seppo Tiitinen skötte uppgiften som chef för Skyddspolisen. Det var svårt att hitta en efterträdare till honom (1990).

Att Koivisto var gjord av hårt virke framgår av hur beslutsamt och genomtänkt han styrde Finland mot ett medlemskap i de Europeiska gemenskaperna (EG), senare Europeiska unionen. President Niinistö's roll i arbetet att öppna vägen för ett finskt medlemskap i Nato faller osökt i minnet. När Koivisto tillsammans med statsminister Esko Aho diskuterade frågan om att lämna in en medlemsansökan, betonade han att:

På ett eller annat sätt skall jag visa (...) i vad slags läge vi kommer att befinna oss ifall riksdagen i den här frågan tar en annan ståndpunkt än republikens president. Jag tror inte att det är särskilt sannolikt. Men jag måste uppenbarligen göra en ganska stark markering för att det inte skall uppstå något slags allmän föreställning om att det hela kan skötas på gammal rutin, utan att man gör klart för sig vad slags beslut man håller på att fatta och hur saker och ting skall prioriteras.

För ytterligare säkerhets skull tillade Koivisto att han inte själv över huvud taget tänkte ”släppa greppet om det som jag uppfattar som förnuftigt beteende.”

Ett exempel på Koivistos självsäkerhet får vi också i ett samtal på Slottet i april 1992 med medlemmarna i den av Tiitinen ledda statsförfattningskommittén. Koivisto

hade informerat statsminister Aho om att han utgick från att statsministern representerar Finland i Europeiska rådet. När en av medlemmarna i kommittén frågade vad som skulle hända om presidenten och statsministern var av olika åsikt, svarade Koivisto på svenska: ”Den dagen, den sorgen.”

I början av memoarerna hittar vi ett konstaterande som för dagens läsare kan tjäna som en hälsosam påminnelse om hur svårt det är att spå om framtiden: ”Jag utgick från ett antagande om att inga större omvälvningar var att vänta, åtminstone inte i Europa.” Inte heller såg Koivisto något behov av nya utrikespolitiska initiativ för Finlands del. Han medger att upplösningen av Sovjetunionen kom som en chock. Han föreställde sig att följderna skulle vara mycket värre än vad som blev fallet, men tillade klokt nog att vi inte ännu kunde se alla följder. I ett tal i Europarådet i Strasbourg i maj 1990 sade Koivisto öppet att alla som har föreställt sig att de förstår sig på internationell politik nu känner sig som amatörer. Det sovjetiska stormaktsimperiet föll samman nästan helt utan blodspillan tills Ryssland med vapenmakt beslöt sig för att lägga Ukraina under sig och startade det största kriget i Europa sedan andra världskriget.

Koivisto hade djupa kunskaper om Sovjetunionens historia och också därför fäste han stor uppmärksamhet vid relationerna till grannen i öster. Förhållandet till Sovjetunionen var bra eller som Juri Andropov en gång konstaterade: ”Vi har haft våra brottningsmatcher och lärt känna varandra.” Både Andropov och Koivisto hade under kriget legat vid fronten i Karelen. Koivisto som soldat i ett specialförband, Andropov som chef för Röda arméns partisanoperationer där. Koivisto betonade en gång vid ett samtal med dåvarande vicepresidenten George Bush, att man på sovjetiskt håll alltid visar respekt för finländarna. Enligt

Koivisto hade utrikesminister Gromyko, då hans kollega från Förbundsrepubliken Tyskland Hans Dietrich Genscher en gång frågade vilket land Sovjetunionen hade det bästa förhållandet till, utan att tveka svarat Finland. Jag kunde själv i Moskva i början av seklet konstatera att Ryssland hade problem med alla sina grannländer... (liten paus)...utom med Finland.

Koivisto beskriver i detalj sin uppfattning om utrikesminister (1957–88) Gromyko, den sovjetiska utrikespolitikens obestridliga rorsman i början av 1980-talet och, som Koivisto konstaterar, hade varit med vid de tre storas konferens i Jalta år 1945. Gromyko blev medlem av politbyrån år 1973. Hans minne var utmärkt och hans ledarskap var systematiskt, men något stelbent. Han var i första hand intresserad av förhållandet till Förenta Staterna. Koivisto såg hos honom en närmast nedlåtande inställning till betydelsen av de sovjetiska relationerna med Västeuropa. Detta intygade också Genscher i ett samtal med Koivisto i Helsingfors 1985: ”Gromyko var helt ointresserad av Europa.” Parallellerna till dagens ryska tänkande är uppenbara. Putin ser gärna ett Ryssland jämställt med den andra kärnvapenstormakten och uttrycker sig nedsättande om de europeiska staternas förmåga att själva bestämma sin politik utan att lyssna till storebror på andra sidan av Atlanten.

Koivisto konstaterar lakoniskt att han visste mer om Sovjetunionens verksamhet i Finland ”än vad ryssarna trodde att jag visste”. Avhoppare till väst från den sovjetiska underrättelsetjänsten utgjorde en betydande informationskälla. När läget i Sovjetunionen sedan skärptes höll Koivisto sig informerad om utvecklingen via i Finland sebara tv-utsändningar från Tallinn och omfattande översatt material från BBC. Man kan väl föreställa sig att Koivistos synpunkter på det Kommunistiska manifestet (1848),

revolten i Kronstadt (1921) eller anarkosyndikalisterna vida överträffade den nivå som hans sovjetiska motparter hade.

Redan som statsminister hade Koivisto en egen husryss, en rysk diplomat som gärna höll sig informerad om finländsk politik. Men först efter att han hade blivit president förstod han att de var beordrade att sköta kontakterna till sovjetledningen via KGB:s resident, det vill säga använda sig av den så kallade partilinjens. Chefen för KGB:s medarbetare på ambassaden, eller residenten, var den som hade direktkontakt med centralkommitténs sekretariat och via den med det sovjetiska partiets ledning. Om frågan angick generalsekreteraren skickade residenten meddelandet direkt till Gorbatjovs medhjälpare Anatolij Tjernjajev. Partilinjens fungerade med andra principer än diplomatlinjen, där kontakterna begränsade sig till utrikesministeriet eller MID, och detta ledde ofta till brott i kommunikationen med Moskva.

Med åren utvecklade Koivisto naturliga och förtroliga relationer till KGB:s resider Vladimir Vladimirov (1977–84) och Feliks Karasjov (från och med 1985), vilka båda talade flytande finska. Vladimirov hade exempelvis för Koivisto berättat om att hans sonson kallade tiden då de sovjetiska ledarna i tur och ordning på kort tid avled för ”De Plötsliga Begravningarnas femårsplan.” Koivisto karakteriserade residenterna på följande sätt:

Vladimirov är en i viss utsträckning fåfång person som enligt honom själv hade haft som villkor för en förflyttning till Helsingfors att han inte skulle vara tvungen att träffa några kommunister! Karasjov (som i verkligheten heter Sutyryn och i Helsingfors fick smeknamnet Feliks den lycklige) är mer återhållsam.

Enligt Koivisto skötte båda sitt jobb bra. ”Vladimirov på ett mer synligt sätt, Karasjov

mer tyst.” Men de självmedvetna residenternas kunskaper hade sina luckor. Innan Koivisto reste för att träffa Andropov frågade han Vladimirov om det fanns någon fru Andropova. Då tvingades Vladimirov medge att han inte visste.

Med Sovjetunionens sönderfall förändrades allting. Men som fransmännen säger: ju mer saker och ting förändras desto mer förblir de vid det gamla (*plus ça change, plus c'est la même chose*). Kreml behöll makten också i fortsättningen. Centralkommitténs sekretariat ersattes av presidentens administration. Administrationen flyttade in i sekretariatets gamla lokaler mitt emot Kreml vid Gamla torget (*Staraja plosjtjad*). Administrationen har i dag vuxit sig större än vad centralkommitténs sekretariat var på sin tid. Inte heller logiken i statskontakterna till Finland förändrades. Fram till kriget i Ukraina garanterade presidentens kontakt med ledaren i Kreml i sista hand att relationer mellan länderna fungerade. Ambassaden på Fabriksgatan spelade en allt mindre roll, likaså residenterna. När partiet, centralkommittén och politbyrån, gick i graven innebar det dessutom ett slut på kontrollen av hur härskaren i Kreml brukar sin makt. KGB:s efterträdare FSB och övriga säkerhetstjänster, silovikerna, är nu redovisningsskyldiga enbart inför härskaren i Kreml.

De inflammerade relationerna mellan Finlands kommunistparti och det sovjetiska broderpartiet var en källa till oavbrutet bekymmer för Koivisto. Med en hänvisning till sina ansträngningar på 1960-talet för att få till stånd samarbete mellan vänsterpartierna konstaterar han att

han aldrig hade kunnat tänka sig att han i egen hög person skulle tvingas försöka skapa någon form av vindskydd för Finlands kommunister i förhållande till snällblåsten från Moskva.

Enligt Koivisto blev situationen i en viss mening paradoxal då kommunisternas inre stridigheter ledde till

att av alla Finlands partier just kommunistpartiet blev det som hade de mest problematiska relationerna till det sovjetiska partiet och att jag gång på gång hamnade på mellanhand.

Enligt Koivisto var det sovjetiska kommunistpartiets relationer till de andra partierna i Finland bättre än relationerna till kommunistpartiet. Koivisto sade rent ut till president Boris Jeltsin att Sovjetunionens kommunistiska parti hade varit nära att förintada det finländska. Det sovjetiska partiet brydde sig inte om hur stort det finländska var, så länge som det var lojalt mot det sovjetiska. Under kejsartiden var lojaliteten till kejsaren en avgörande fråga och så är det fortfarande i Putins Ryssland.

I Koivistos karaktäristik av de så kallade stalinisternas förgrundsfigur Taisto Sinisalo ser vi stalinismen i ett nötskal. Under ett samtal med Seppo Tiitinen år 1982 konstaterar Koivisto att

man kan ha vilken åsikt som helst om Taisto Sinisalo, men han lyckades få de mer radikala elementen inom kommunistpartiets minoritet att satsa på studier i statssocialismens teori i stället för att de då sannolikt skulle ha glidit över till anarkism, trotskism eller andra ytterlighetslinjer.

Den grundläggande orsaken till Sovjetunionens sönderfall var ekonomin. Systemet fungerade inte, och under de sista åren blev också matförsörjningen ett problem. I Tokyo år 1986 konstaterade Koivisto i ett samtal med Japans premiärminister Yasuhiro Nakasone:

Sovjetunionen har tappat självförtroendet, nu rent av erkänner man sina fel. Tidigare var det andra länder som hade problem, medan Sovjetunionen gjorde framsteg.

Så som många andra vittnar också Koivisto om att Gorbatsjov fullt och fast trodde på systemet. Ännu efter kuppöversöket i augusti 1991 var han övertygad om sovjetssystemets livskraft och ansåg att kommunistpartiet skulle kunna förnya sig. Vicepresident Bush berättade för Koivisto att han var förbluffad över hur litet Gorbatsjov i verkligheten förstod av den fria marknadsekonomin.

Också enligt akademiledamoten Georgij Arbatov (O V Kuusinens medhjälpare i slutet av 1950-talet och början av 1960-talet), som Koivisto ofta brukade träffa, var Gorbatsjov redan i början 1985 öppen för alla slags politiska förändringar, men godkände inte några som helst ekonomiska. Men med Koivistos ord: ”Han får lov att vandra den här vägen till slut.” Koivisto hade också ingående samtal om reformerna i Sovjetunionen med Förenta Staternas utrikesminister George Schultz och refererade en diskussion han hade haft med den ledande sovjetiska nationalekonomen, akademiledamoten Abel Aganbegjan. Enligt Koivisto förstod Aganbegjan marknadens betydelse, men såg inga problem i den enorma mängd pengar som var i omlopp.

Gorbatsjovs bagatelliserande förhållande till ekonomin påminner om en annan härskares, en härskare som också han är i fara att förlora sitt rike, nämligen Putin. Putin fick ärva ett land som hade gått över till marknadsekonomi, och oljepriset var högt. Han genomförde en serie betydelsefulla reformer, bland annat en skattereform och en reform av elförsörjningen. Dessutom hade finansminister Aleksej Kudrin Putins öra och oljeinkomsterna började fonderas. På så sätt lyckades han få ihop en betydande (krigs-)kassa. Huvudsakligen intresserade han sig i varje fall för stormaktsrelationerna och geopolitiken. Den ekonomiska politikens uppgift var att garantera samhällsfreden. Trots att Putin hade förtroende för de

ekonomiska experterna medförde den allt större statliga komponenten i ekonomin en skevhet. Han var skeptisk i sitt förhållande till affärsmän, även mindre betydelsefulla, och till fri företagsamhet i allmänhet. Man lyckades aldrig få till stånd något skydd för privategendomen, eftersom alla försök att skapa en rättsstat kvävdes i sin linda. Putin favoriserade sin inre krets, vilket ledde till ökad korruption och en snedvridning av ekonomin. Beslutet att börja kriget mot Ukraina fattade han utan att konsultera den ekonomiska expertisen, för att inte tala om premiärministern.

Sovjetunionens sammanbrott öppnade nya framtidsutsikter för de baltiska staterna och Koivisto följde noga och också bekymrat med utvecklingen. I synnerhet gällde det Estland. Den sovjetiska ambassadören Boris Aristov (1988–92) kom i november 1988 med en propos om att utomstående länder inte skulle blanda sig i utvecklingen i Estland. Koivisto konstaterade att man nu var inne på frågor som väckte djupa känslor hos det finska folket. Den allt mer spända situationen i Estland gjorde samtidigt Koivisto allt mer oroad. Hans utgångspunkt var emellertid:

Våra relationer till Sovjetunionen går före allt annat, men om reformerna i Estland lyckas och inte spårar ut kan det stimulera våra relationer. Jag fruktade att de skulle misslyckas vilket i sin tur skulle skaka oss i grunden.

Han ansåg att relationerna mellan Estland och Finland i vissa drag påminde om förhållandet mellan Finland och Sverige under vinterkriget.

I det här sammanhanget reflekterar Koivisto också över skillnaderna i Finlands och de baltiska staternas situation år 1939. Den viktigaste orsaken till att de baltiska länderna gjorde ett annat val än Finland var enligt Koivisto de autoritära regeringarnas rela-

tion till folket. I de baltiska staterna litade regeringen inte på folket, men regeringen i Finland gjorde det och folket litade i sin tur tydligen också på regeringen.

Intressanta är också Koivistos funderingar om hur Finlands världsbild rasade samman år 1939. Här har han en annan åsikt än Paasikivi och Kekkonen, vilka båda ansåg att Finland med en klokare politik hade kunnat undvika mycket, kanske också kriget.

Jag anser att frågan är öppen. När man skall välja mellan ett bra eller ett dåligt alternativ kan också en mindre begåvad fatta rätt beslut. Men om valet står mellan bara mycket dåliga alternativ blir beslutet svårare och smärtsamt. Den finska regeringen hoppades på det bästa och förberedde sig på det värsta.

Situationen i Estland spelar hela tiden en betydande roll i Koivistos framträdanden i medierna. Han tillbakavisar påståendena om att Finland skulle ha varit särskilt försiktigt. Koivisto säger att han inte har kunnat notera att andra länder i någon högre grad skulle ha avvikit från den finska linjen. När vi i allmänhet brukar vara återhållsamma i våra kommentarer om händelser på andra sidan jordklotet

varför skulle vi inte då vara återhållsamma också i frågor som gäller vår närmaste omgivning. Och eftersom den främsta principen i vår utrikespolitik är vikten av goda relationer till våra grannstater (...) är vi därför också särskilt återhållsamma just i dessa frågor.

Enligt Koivisto var ledningen för Finlands kommunistiska parti genom sina kontakter med de estniska kommunisterna till hjälp i diskussionerna om Estland

Följande reflektioner är ett tecken på Koivistos starka ansvarskänsla:

Det uppstår nog en besynnerlig situation om vi anser att vi inte kan kritisera en liten stat men nog kan börja kritisera en stor. Att visa sympati kan leda till problem eftersom vi inte kan vara säkra på hur det kommer att uppfattas. Det är möjligt att man tror att vi kan ge mer stöd än vad som kommer att vara fallet.

I ett samtal med president George Bush tog han upp Finlands erfarenheter av de västliga utfästelserna om hjälp under vinterkriget slutskede. Enligt Koivisto kan ”en atmosfär av sympati försvåra en realistisk bedömning av läget.” Ett konstaterande som inte har förlorat sin aktualitet.

I en medieträff i januari 1990 anknöt Koivisto till 1920-talets diskussioner om den så kallade randstatspolitiken, eller frågan om Finland skulle alliera sig med de baltiska länderna och Polen:

Finland hade en klar linje. Finland skulle försöka undvika att ta ansvar i frågor där förutsättningarna att bära ansvar saknades.

I fråga om det akuta läget konstaterade Koivisto att:

eftersom vi lever i en orofylld värld med ängslan i våra hjärtan, skall vi inte uppmuntra andra till att gå en väg som vi inte själva vill ta.

Nu vet vi att Koivisto helhjärtat stödde den massiva hjälp till Estland som undervisnings- och kulturministeriet finansierade och med hjälp av ett stort antal medborgarorganisationer vidarebefordrades till Estland.

I sina mer allmänna reflektioner om läget i Östeuropa konstaterar Koivisto flera gånger att den sovjetiska inmarschen i Afghanistan var till fördel för situationen i Europa i den meningen att tröskeln till en inmarsch i Polen annars hade varit lägre än vad som sedan var fallet. I det sammanhanget hän-

visar han också till liknande bedömningar från Arbatovs sida.

Både som statsminister, finansminister och som chefsdirektör för Finlands Bank upprätthöll Koivisto nära relationer till de nordiska länderna. Med en hänvisning till NORDEK-projektet 1968–70 beklagar Koivisto att han aldrig med Olof Palme (1969–76, 1982–86) hann få samma slags på ett gemensamt resonering baserad kontakt som han hade med Tage Erlander (1946–69). Under hans andra period som statsminister var hans kontakter till alla nordiska kolleger ”behagliga och fruktbara”. Han tillägger att ”av någon svårförklarlig anledning hade jag de allra varmaste relationerna med (...) Thorbjörn Fälldin (1976–78, 1979–82).”

Problemen i de baltiska staterna ledde till friktion i det nordiska samarbetet. I synnerhet gällde det relationen till Danmark. I samtal med den (...) statsminister Ingvar Carlsson sade han

som jag också offentligen har sagt i fråga om krisen i Baltikum skulle Finland ha lättare att samarbeta med nära nog vilket annat land som helst än Danmark.

Kontrasten till läget i dag är iögonfallande. Inför Nordiska rådets möte i Köpenhamn i början av år 1991 konstaterar Koivisto för regeringen att:

Man får sätta sig in i läget och se hur det nordiska samarbetet kan överleva också den här prövningen.

I fråga om presidentämbetet låter Koivisto förstå att han inte i någon som helst situation skulle ge över uppgiften som försvarsmaktens överbefälhavare till någon annan. Han konstaterar vidare att president Kekkonen förhöll sig nog så skeptiskt till försvarsmaktens förmåga att trygga landets säkerhet och att han därför starkt betonade utrikespolitikens

betydelse. ”Jag ser försvarsmaktens betydelse i ett mer positivt ljus.” I det sammanhanget tar han upp anskaffningen av Draken-jaktplan som ett exempel på viktiga principiella ställningstaganden. ”Vi kan inte godkänna något militärt vakuum.”

Bevis på hur intensivt Koivisto fördjupade sig i säkerhetspolitikens centrala frågor ser vi inte bara i hans kontinuerliga diskussioner med statsministrarna i Sverige och Norge utan framför allt i hans förvånansvärt omfattande och detaljerade korrespondens med vicepresident Bush beträffande begränsningen av de strategiska vapnen. Dessutom förde han en kompletterande korrespondens med det kinesiska ledarskapet. Intressanta är hans kommentarer om hur de kinesiska ledarnas radar upp Sovjetunionens och Rysslands synder. Enligt premiärminister Zhao Zijang (1980–87) eftersträvar Kina goda relationer till Sovjetunionen. Men det finns tre hinder: De sovjetiska truppkoncentrationerna vid den kinesiska gränsen, Sovjetunionens stöd till Vietnam i Kampuchea och de sovjetiska aktionerna i Afghanistan. I ett samtal med Deng Xiaoping i oktober 1988 talade Deng först i tio minuter om Rysslands synder och sedan ytterligare tio minuter om de sovjetiska synderna.

Som statsminister gjorde Koivisto år 1981 tillsammans med statsministersekreteraren Paavo Lipponen en resa i norra Sverige och gör under den några av sina mest intressanta reflektioner om säkerheten i Norden. Resan sker på inbjudan av statsminister Fälldin och på den svenska sidan tar den svenske överbefälhavaren, general Lennart Ljung emot ”civilklädd”. Resan fortsätter med helikopter till den svenska försvarsmaktens fjällstuga i närheten av Treriksroset. Under helikopterfärden inspekterar Koivisto det nordfinska landskapet ur försvarssynvinkel.

Jag kunde konstatera att landskapet på västra sidan av Torne älv verkade vara mer låglänt och sumpigt än på den östra sidan och att ett anfall mot Norge från öster genom Finland och Sverige knappast kan betecknas som speciellt ändamålsenligt.

Som ett resultat av resan konstaterar Koivisto att han, trots att han vanligen avstår från att komma med synpunkter på vad försvarsmakten borde fästa speciell uppmärksamhet vid, anser att Finland militärt sett hellre borde vara starkt i västra än östra Lappland. ”På det sättet skulle vi bäst minska spänningen både i väst och i öst.”

Beslutet i september 1990 om att ensidigt konstatera att de militära stipulationerna i den tredje artikeln i fredsavtalet i Paris 1947 hade förlorat sin betydelse rönt kanske mest uppmärksamhet av alla beslut Koivisto fattade. I oktober 1989 frågade Koivisto Gorbatsjov om han kom ihåg hur Det kommunistiska manifestet från 1848 börjar: ”Ett spöke går genom Europa.” Som en travesti på detta skulle man enligt Koivisto nu kunna säga att en tysk återförening går som ett spöke genom Europa. Samtalet ägde rum i Helsingfors bara två veckor före Berlinmurens fall.

Finland frigjorde sig från Parisavtalets militära begränsningar och återvann en fullständig suveränitet bara ett par veckor innan det förenade Tyskland inträdde som fullvärdig medlem på scenen. Den bärande idén i det som sedan blev känt som Operation Pax var suveräniteten, även om slopandet av begränsningarna också hade militär betydelse. Men tanken var inte att förbereda något annullerande av vänskaps- och biståndspakten med Sovjetunionen, det skedde först efter Sovjetunionens fall. Ur ett historiskt perspektiv hänger frågorna naturligtvis samman, men på hösten 1990 var

uppmärksamheten riktad enbart mot de militära begräsningarna i fredsavtalet.

När jag strax före påsk år 1990 lade fram det första utkastet till Operation PAX kom ingen på tanken att slopandet av bestämmelserna i fredsavtalets tredje artikel skulle leda till en diskussion om de territoriella avträdelser som ingår i fredsavtalet. Men regeringens svar på ett riksdagsspörsmål i frågan var sedan entydigt. Koivisto hade redan i början av 1989 låtit Gorbatjov förstå att sovjetiska eftergifter i den för Japan viktiga frågan om Kurilerna inte skulle leda till finska krav på ett återlämnande av Karelen.

När Finland frigjorde sig från bestämmelserna i Parisavtalet uppstod en debatt om Ålands status. Koivisto ville inte göra några förändringar där. Statsminister Carl Bildt fruktade för sin del att Finland faktiskt var ute efter att förändra Ålands demilitarisering. Koivisto försäkrade för Bildts rådgivare Krister Wahlbäck att det inte var fråga om något sådant. Så som Koivisto skriver:

Snarast var det fråga om att Åland såg ett hot närmast från finsk sida och sökte skydd av andra länder från Estland till Ryssland.

Detta är en hänvisning till en diskussion där den finska försvarsmaktens åtgärder för att ”möjliggöra ett försvar” tolkades som ett hot mot Ålands särställning. Koivistos tog det som en förolämpning. I motsats till situationen idag såg ålänningarna det ryska konsulatet i Mariehamn som en faktor som stärkte landskapets status.

Memoarernas kanske för dagens läsare mest överraskande moment kommer i beskrivningen av hur oförberett Finland var inför en eventuell flyktingström från Sovjetunionen. I november 1990 anlände på en och samma gång 19 somalier med tåg till Finland. Samma sak fortsatte följande dag.

Höjden var då att gränsvakterna, när en finsk buss från Leningrad med somalier ombord körde upp till gränsen, bara konstaterade att jaha, flyktingar, naturligtvis, på väg till Lahtis... De tog inte ens upp några namn.

Statsminister Harri Holkeri ansåg att Finland ur juridisk synvinkel inte hade några möjligheter att ingripa mot flyktingströmmen. Koivisto för sin del ansåg att det var statsmaktens skyldighet att upprätthålla ordningen. Man fick inte stå handfallen. Han oroade sig för att en kraftigt ökande flyktingström snabbt kunde resultera i främlingshat. Inför regeringens utrikesutskott meddelade Koivisto i skarpa ordalag:

Sovjetunionen måste klart förstå att vi skickar dem tillbaka, i värsta fall skickar vi tillbaka hela tåget.

Senare, efter Sovjetunionens sammanbrott, diskuterade Koivisto gränsbevakningens resurser med statsminister Aho:

Vi får inte hamna i ett sådant läge att bara den östra sidan bevakar gränsen. Eller rättar sagt, vi får inte någon högre grad bli beroende av ett sådant läge. Det har visserligen underlättat arbetet på vår sida, men vi har inte öppet medgett något sådant för den sovjetiska sidan.

Principerna för gränsbevakningen föddes redan på 1950-talet och tillämpades som sådana fram till årsskiftet 2015–16 då Ryssland överraskande skickade medborgare från tredje land över gränsen till Finland och Norge. Den här manövern kallades för ”en hybridoperation” och den spolieerade gränsmyndigheternas förtroende för varandra. Här försattes president Niinistö i samma situation som Koivisto i början av 1990-talet. Också Niinistö tvingades försöka få regeringen att aktivera sig. I samma veva tvingades han att påskynda arbetet med

förnyelsen av underrättelselagstiftningen. Erfarenheterna av den ryska hybridoperationen och den 2019 godkända moderniserade lagen om underrättelseverksamhet, innebär att Finlands försvarsförmåga var starkare när Ryssland 2022 angrep Ukraina.

Det som mest talade för att ”vi borde ansluta oss till EG” var enligt Koivisto säkerhetspolitiken. Han ansåg att ekonomin var en andra rangens fråga. ”Men ingen kan få mig att säga detta i offentligheten”, skriver Koivisto och tillägger:

Om vi säger att vi borde söka medlemskap av säkerhetspolitiska orsaker och det sedan går så att vi inte blir medlemmar, vilken är vår säkerhetspolitiska ställning då? Jag bedömer att den skulle ha försämrats.

Den här distinktionen blev samtidigt ett slags direktiv för utrikesförvaltningen. Fast Koivisto inte säger det rent ut var skillnaden mellan Finland och Sverige i den här frågan betydande. För Sverige var medlemskapet i främsta rummet en ekonomisk och handelspolitisk fråga. Koivisto noterar också vissa diskussioner med den Västeuropeiska unionen (WEU) och konstaterar att Natos generalsekreterare (1988–94) Manfred Wörner tydligt hade meddelat att Nato inte var intresserat av att utöka antalet medlemsländer.

Av Koivistos reflektioner i utrikesutskottet om det instabila världsläget och diskussionerna om ”fredsframtvängande insatser” får vi en bild av grundläggande element i hans tankegångar:

Västvärlden lever ganska brett. Vi har ingen beredskap för en situation där man måste

avstå från något eller där folk tvingas riskera sina liv eller sin hälsa. Om saker och ting börjar gå verkligen illa, var finns då kraften, var finns kraften att sätta hårt mot hårt. Något sådant finns inte ännu inom synhåll.

Beträffande frågan om en parlamentarisering av det utrikespolitiska beslutsfattandet konstaterar Koivisto att han inte i högre grad oroar sig för att det nuvarande systemet inte skulle fungera.

Det jag oroar mig för är att vi saknar den nödvändiga hänsynslösheten och styrkan om det någon gång blir nödvändigt att tvinga systemet att fungera.

Jag låter dessa reflektioner bilda bakgrund till en radiointervju i Moskva 2002 som Koivisto gav med anledning av hans bok *Den ryska idén*. Intervjuaren frågade vad den finska idén skulle vara. Utan en sekunds tvekan svarade Koivisto med ett ord – *vyzjit* – att överleva. Jag satt i studion och fick tårar i ögonen. På förmiddagen på ambassaden hade Koivisto med en gåtfull min konstaterat att han ännu aldrig under sin presidentperiod hade fått några verkligt svåra frågor. Av gästerna var det knappast någon som förstod vad Finlands före detta president menade, och efteråt frågade jag vad som var svarets djupaste innebörd.

Finlands existens är inte hotad.
(Översättning Geo Stenius)

Författaren är ambassadör, pol mag och kallad ledamot av KKrVA.